

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.1>

Ю. М. Атаманчук

orcid.org/0000-0003-1337-8013

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано стан і особливості сучасного управління сферою освіти в Україні та погляди сучасних дослідників щодо розвитку освітньої галузі. Здійснено акцент на посилення ролі інформації як стратегічно важливого ресурсу у процесі інформатизації управлінської діяльності держави Україна у сфері освіти. Наукове управління освітою вимагає, перш за все, серйозного інформаційного забезпечення, яке відображає ключові грані освітнього процесу й є базою для формування науково обґрунтованих, об'єктивних та оперативних управлінських впливів, управлінських рішень. Зміст освіти є одним із чинників економічного й соціального прогресу суспільства та має бути орієнтований на забезпечення самовизначення особи, створення умов для її самореалізації, розвитку суспільства, зміцнення вдосконалення правової держави.

Система освіти в Україні – одна з підсистем суспільства, що має свою внутрішню організацію та функціональний зв'язок з іншими соціальними системами.

Особливості управління в освіті як соціальній системі, певній сфері життєдіяльності суспільства зумовлені її специфічним характером, що виділяється у соціальній та економічній структурі суспільства.

Відповідно до сучасних поглядів на теорію функцій держави, функція розвитку культури, науки й освіти належить до внутрішніх функцій держави (вона склалася замість раніше здійснюваної культурно-виховної). Сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому, а тому її подальший розвиток повинен спрямовуватися на подолання замкнутості й надання освітньому процесу творчого характеру, що потребує, своєю чергою, нової моделі управління освітнім процесом. Основна ідея державного управління освітніми послугами полягає у тому, щоб об'єднати зусилля держави та суспільства у вирішенні проблем надання освітніх послуг, надати суб'єктам освітніх відносин більше прав і свобод у виборі різних типів освітніх установ, змісту, форм і методів організації освітнього процесу. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази у сфері освіти.

Ключові слова: управління освітою, система освіти, державне управління освітою, управлінські відносини, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Серед численних подій ХХ ст. відбулася одна, яка має велике значення для розвитку людства, – утворилася і сформувалася наука управління, яка інтенсивно розвивається і проникла майже в усі галузі людської діяльності, у тому числі й у сферу освіти. Саме тому теорія і практика освітнього менеджменту в Україні переживає період нагромадження різноманітних фактів та їх осмислення в контексті національної культури.

Як відомо, актуальними напрямками діяльності у сфері вищої освіти і науки України визначені європейський рівень якості та доступності освіти, її духовна зорієнтованість, демократизація, розвиток суспільства на основі нових знань.

Проблема підвищення ефективності управлінської діяльності завжди була й залишається актуальною. Економічні зміни вимагають корекції підходів на всіх рівнях освіти.

Наукове управління освітою вимагає передусім серйозного інформаційного забезпечення, яке відображає ключові грані освітнього процесу й є базою для формування науково обґрунтованих, об'єктивних та оперативних управлінських впливів, управлінських рішень.

У третьому тисячолітті проблеми вищої освіти, зокрема управління цією сферою, стали особливо актуальними, оскільки необхідність своєчасного реагування на виклики часу вимагає модернізації управління освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушеній нами проблемі приділяється належна увага, зокрема: вдосконалюються методологічні засади сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк, П. Саух), розглядаються проблеми державного управління сучасною системою освіти (В. Бесчастний, В. Гальперіна, В. Журавський,

В. Красняков, К. Корсак, В. Луговий, С. Ніколаєнко, В. Огаренко, Л. Прокопенко); питання інформаційного забезпечення управління освітніми закладами знайшли відображення у працях Ю. Атаманчука, В. Бондаря, Г. Єльнікової, Ю. Конаржевського, В. Маслова, В. Пікельної, Т. Щамової та ін.

Мета статті. Метою статті є вивчення стану правового забезпечення та значення особливостей державного регулювання системи управління освітою в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зміст поняття «освіта» розкривається в Законі України «Про освіту» як двосторонній процес, що включає, з одного боку, процес виховання і навчання на користь людини, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення особою (що навчається) встановлених державою освітніх рівнів, з іншого – діяльність зі здобуття освіти, що включає «досягнення і підтвердження особою (що навчається) певного освітнього рівня, який підтверджується відповідним документом» [1].

Зміст освіти є одним із чинників економічного й соціального прогресу суспільства та має бути орієнтований на забезпечення самовизначення особи, створення умов для її самореалізації, розвитку суспільства, зміцнення вдосконалення правової держави. Своім змістом освіта повинна забезпечувати відповідний світовий рівень загальної і професійної культури суспільства; формування у того, хто навчається, адекватної сучасному рівню знань і рівню освітньої програми картини світу; інтеграцію особи в національну і світову культуру; формування людини та громадянина, консолідованого із сучасним йому суспільством і націленого на вдосконалення цього суспільства; відтворення й розвиток кадрового потенціалу суспільства.

Система освіти в Україні – одна з підсистем суспільства, що має свою внутрішню організацію та функціональний зв'язок з іншими соціальними системами.

Як і будь-яка соціальна система, система освіти потребує впорядкування своєї організації в органів, що управляють, які, своєю чергою, теж утворюють самостійну систему управління, що має формою зовнішнє відокремлення (з урахуванням специфіки форм і методів управління). Внутрішньо ж обидві системи перебувають у діалектичній єдності, маючи єдині цілі свого функціонування [2, с. 31].

Особливості управління в освіті як соціальній системі, певній сфері життєдіяльності суспільства зумовлені її специфічним характером, що виділяється у соціальній та економічній структурі суспільства. З одного боку, освіта як процес, результат – соціальне, нематеріальне благо; з іншого – в економічному значенні є товаром, що володіє споживчою цінністю, тобто здатний задо-

вольняти інтереси й потреби особи. У всіх випадках і в усіх аспектах освіта виступає об'єктом інтересу як окремої особи, так і суспільства у цілому та самої держави. У зв'язку із цим ніяк не можна погодитися з думкою, що освіта людини, її розвиток через навчання є суто приватною справою; держава ніяк не повинна втручатися в освіту, і ніхто, крім самих громадян, не може управляти освітою. Освіта в широкому значенні є національною, суспільною категорією, потенціалом, за допомогою якого держава може формувати людей за подібністю. Аристотель визнавав освіту й виховання суспільним потужним засобом досягнення економічної, соціальної та політичної мети держави.

Таким чином, завдання управління освітніми системами зводяться до двох чинників: 1) забезпечення відповідності потенціалу освітньої системи її соціальним функціям; 2) створення умов для найбільш повного використання даного потенціалу й підвищення на цій основі соціальної ролі системи освіти [2 с. 32].

Відповідно до сучасних поглядів на теорію функцій держави, функція розвитку культури, науки й освіти належить до внутрішніх функцій держави (вона склалася замість раніше здійснюваної культурно-виховної).

Окрім специфіки предмета дій, зумовленої змістом освітніх відносин і соціальним значенням сфери освіти, особливості державного управління освітою полягають також у такому.

По-перше, на нашу думку, основними принципами державної політики в галузі освіти мають бути такі:

- гуманістичний характер освіти; пріоритет загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людини, любов до навколишньої природи, сім'ї, Батьківщини;
- єдність культурного й освітнього простору; захист й розвиток системи освіти національних культур, регіональних культурних традицій і особливостей в умовах багатонаціональної держави;
- загальнодоступність освіти, адаптивність системи освіти до рівнів і особливостей розвитку та підготовки тих вихованців, що навчаються;
- свобода і плюралізм в освіті;
- суверенність прав суб'єктів України у визначенні суспільної політики в галузі освіти в частині національно-регіональних компонентів державних освітніх стандартів;
- безперервність і спадкоємність процесу освіти;
- інтеграція системи освіти України в світову систему освіти за збереження й розвитку власних досягнень і традицій;
- конкурентність і гласність під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки, технологій, а також підготовки фахівців, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників;

- державна підтримка підготовки фахівців, пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі освіти.

По-друге, у нетиповому розмежуванні компетенції між державою та регіонами України. На відміну від інших предметів спільного відання в освіті управлінські функції між державою та її регіонами об'єктивно поділяються за рівнями освіти. Правове регулювання вищої освіти належить виключно до компетенції держави.

По-третє, в особливому методі правового регулювання. Управлінські відносини, що складаються в процесі життєдіяльності освітніх установ, – це одночасно відносини і субординації, і рівноправного партнерства, причому часто між одними й тими самими учасниками освітнього процесу.

Таким чином, організація державного регулювання системи освіти не повинна тільки забезпечувати баланс публічного і приватного інтересу в цій сфері й відобразити всі зазначені особливості. Для цього необхідні збереження державно-суспільного характеру управління, підтримка автономії та значна децентралізація з урахуванням створення регіональних освітніх комплексів [2, с. 35].

Сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому, а тому її подальший розвиток повинен спрямовуватися на подолання замкнутості й надання освітньому процесу творчого характеру, що потребує, своєю чергою, нової моделі управління освітнім процесом. В.Г. Кремінь наголошує, що «управління будь-яким природним чи соціальним процесом не може ґрунтуватися тільки на розумінні буття цього процесу. Суб'єктові управління для виконання відповідних функцій потрібне ще й усвідомлення його сутності, цілей і призначення». Для усвідомлення сутності управління освітнім середовищем варто розуміти, що традиційні підходи до управління у цій сфері ґрунтуються на нормах класичної науки і розглядають освітнє середовище як лінійну, закриту, рівноважну систему і фактично передбачають однозначність шляхів його розвитку та заперечують природний саморозвиток цієї системи. Тому багато науковців підтримують застосування синергетики до процесу управління освітнім середовищем, що є цілком природним явищем, оскільки дає змогу розглядати освітнє середовище як відкриту систему, яка самоорганізується, самовдосконалюється та розвивається, нелінійну систему, яка залежить як від зовнішнього середовища, так і внутрішньої специфіки розвитку самого освітнього середовища. Сутність синергетичного підходу до управління освітнім середовищем полягає у тому, що він зорієнтований на внутрішні особливості самого освітнього середовища, передусім на його об'єкти, а не на бажання, наміри, проекти суб'єкта, експериментальні, реформаторські чи інші дії.

Ефект синергетичного підходу до управління освітнім середовищем, на нашу думку, проявляється в отриманні творчої взаємодії як між самими об'єктами, так і між об'єктами та суб'єктами системи управління, забезпечуючи тим самим випереджувальний характер освітньої діяльності в закладі освіти [3, с. 15].

Основна ідея державного управління освітніми послугами полягає у тому, щоб об'єднати зусилля держави та суспільства у вирішенні проблем надання освітніх послуг, надати суб'єктам освітніх відносин більше прав і свобод у виборі різних типів освітніх установ, змісту, форм і методів в організації освітнього процесу.

У регулюванні системи освітніх послуг роль держави полягає у виконанні трьох основних функцій:

- регуляторного органу державної влади для всієї системи освіти у цілому;
- засновника або власника різних рівнів і складників освітньої системи;
- сукупності територіальних утворень, відповідальних за цілісність місцевих освітніх систем.

Вивчення нормативно-правового складника управління освітою свідчить, що законодавством про освіту врегульовано державне управління, встановлено сферу повноважень органів місцевого самоврядування, окреслено автономію самої освітньої установи.

Іншим проявом багатоаспектності системи управління разом з адміністративно-правовими іншими видів відносин є той факт, що сама галузь освіти є комплексом різномірних суспільних відносин, унаслідок чого управління здійснюється стосовно окремих видів відносин: трудових, сімейних, майнових, педагогічних тощо.

Виокремлення певних сегментів управління зумовлене також і іншим аспектом, а саме конституційним закріпленням рівнів освітніх програм (освітніх рівнів) – від дошкільної до післядипломної. Подібне виділення рівнів зумовлює відповідну типологію освітніх установ, а також їх видову різноманітність. Така структуризація галузі освіти, пов'язана зі специфічними цілями й завданнями, функціями кожного з установлених типів освітніх програм, визначає особливості управління для відповідного рівня. Природно, що специфічні цілі, завдання, функції й форми управління вищою освітою істотно відрізняються від тих самих параметрів для загальної або початкової професійної освіти.

Одним з основних суб'єктів освітніх послуг є держава. На неї у цілому покладається низка обов'язків з фінансування освітнього процесу, звільнення від податків або їх зменшення, проведення низки виплат громадянам. Існуюча модель управління освітою не повністю відповідає сучасним вимогам демократичності, які передбачають

розширення впливу громадянської думки на прийняття адекватних управлінських рішень, динамічне реагування на потреби суспільства, перерозподіл функцій управління між центральними й місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Не проводиться постійний моніторинг якості освіти на всіх рівнях за участю учнів, студентів, батьків, представників громадських організацій, а також оцінювання діяльності освітніх закладів та оприлюднення його результатів [2, с. 37–41].

В умовах постійних змін в економічній і політичній сферах успішна діяльність сфери освіти неможлива без реалізації продуманої системи управління, заснованої на стратегічному й оперативному плануванні. Для послаблення негативних наслідків, спричинених COVID-19, стан освітньої сфери має стати прогнозованим і ґрунтуватися на довгострокових планах свого розвитку.

Важливо також зазначити, що у сучасному глобалізованому світі бурхливо змінюється характер взаємовідносин людей з органами влади, модернізуються процедури управлінських дій, з'являються нові засоби глобального зв'язку. Усе це в сукупності призводить до виникнення концептуально нових тенденцій функціонування вітчизняної системи державного управління у цілому й управління освітою зокрема.

Реалізація задекларованих концептуальних положень нормативно-правових актів із питань освіти вимагає створення належних правових, соціально-економічних, матеріально-технічних та фінансових умов у сфері освітніх послуг, саме:

- формування необхідної нормативно-правової бази;
- розроблення науково обґрунтованої методики визначення загальнодержавних та регіональних потреб кадрового забезпечення;
- упорядкування та оптимізації мережі закладів освіти, поєднавши галузевий принцип її організації з широкою міжгалузевою й регіональною кооперацією та з урахуванням соціально-економічного розвитку країни;
- удосконалення механізму фінансування закладів освіти відповідно до принципу автономії, передбачивши за необхідності внесення змін до чинного законодавства;
- визначення конкретних цільових функцій органів державного управління в умовах глобалізації та інноваційного розвитку держави;
- запровадження гнучкої і динамічної системи державного управління діяльністю освітніх закладів на основі інформаційно-інноваційних технологій;
- формування освітніх програм навчання в системі освіти відповідно до європейських стандартів підготовки фахівців за різними освітніми ступенями, освітньо-професійними та професій-

ними програмами на основі прогнозування розвитку суспільства;

- проведення аналізу сучасного стану інформаційно-матеріальної бази закладів освіти та приведення їх у відповідність до нових вимог діяльності;

- стимулювання до здійснення фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень із прогнозування та забезпечення розвитку окремих галузей, удосконалення системи освіти протягом усієї професійної діяльності громадян [4].

Висновки і пропозиції. Розвиток освіти сьогодні органічно пов'язаний із підвищенням рівня інформаційного потенціалу молоді. Для найбільш успішного орієнтування у світовому інформаційному просторі пріоритет у пошуку інформації усе більше віддається засобам Інтернету. Ця характерна риса багато в чому визначає як напрям еволюції самої освіти, так і майбутнє всього суспільства.

Сьогодення змінює стратегічне бачення ролі та місця державного управління сферою освіти та виробництва знань у суспільстві. Кожна зі складових частин діяльності держави: економічна, політична, освітня, екологічна, інформаційна та ін. потребує висококваліфікованих фахівців, якість підготовки яких безпосередньо залежить від конструктивних впливів на становлення освітньої парадигми, керівництво якою здійснюється через державну освітню політику.

Недоліком системи управління освітніми послугами є також відсутність гнучкості, можливості швидкої адаптації до законів, умов зовнішнього середовища, суспільних відносин, що реформується.

Відсутні адекватний ринковим умовам галузевий економічний механізм і його правове забезпечення, що закріплюють розподіл відповідальності між органами управління освітою за фінансове забезпечення системи освіти.

Демократичні начала в управлінні освітніми послугами ще недостатньо розвинені, і це стосується, перш за все, самоврядування. У цьому аспекті необхідно законодавчо закріпити досить широку участь різних прошарків освітньої громадськості в управлінні, зокрема в обговоренні й експертизі законодавчих та інших нормативно-правових актів про освіту; у розробленні освітніх програм, зразкових навчальних планів, державних освітніх стандартів; в управлінні власне освітніми організаціями й установами; у ліцензійній, атестаційній експертизі.

Дослідження системи управління освітніми послугами в Україні дає змогу зробити висновок, що вона ще далека від досконалості, і насамперед це зумовлено недоліками правового забезпечення державного управління освітою.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.06.2021).
 2. Шилова В.І. Ринок освітніх послуг: управлінський аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2009. 144 с. ISBN 978-966-414-039-0.
 3. Батечко Н.Г. Управління освітнім середовищем вищого навчального закладу: синергетичний аспект. *Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції «Управління в освіті»* / відп. ред. Л.Д. Кизименко. Львів : Бадікова Н.О., 2015. 160 с. ISBN 978-617-7193-43-1.
 4. Андрейчук С.К. Державне управління діяльністю ВНЗ у сучасних умовах інноваційного розвитку українського суспільства: концептуальні підходи. *Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції «Управління в освіті»* / відп. ред. Л.Д. Кизименко. Львів : Бадікова Н.О., 2015. 160 с. ISBN 978-617-7193-43-1.
-

Atamanchuk Yu. Features of modern education management in Ukraine

The article describes the state and features of modern management of education in Ukraine and the views of modern researchers on the development of education. Emphasis is placed on strengthening the role of information as a strategically important resource in the process of informatization of management activities of the state of Ukraine in the field of education. Scientific management of education requires, first of all, serious information support, which reflects the key aspects of the educational process and is the basis for the formation of scientifically sound, objective and operational management influences, management decisions. The content of education is one of the factors of economic and social progress of society and should be focused on ensuring self-determination, creating conditions for self-realization, development of society, strengthening the improvement of the rule of law.

The education system in Ukraine is one of the subsystems of society, which has its own internal organization and functional connection with other social systems.

Peculiarities of management in education, as a social system, a certain sphere of society, due to its specific nature, which stands out in the social and economic structure of society.

According to modern views on the theory of state functions, the function of development of culture, science and education belongs to the internal functions of the state - it has developed instead of the previously implemented cultural and educational. Modern education implies openness to the future, and therefore its further development should be aimed at overcoming isolation and giving the educational process a creative character, which in turn requires a new model of management of the educational process. The main idea of public administration of educational services is to unite the efforts of the state and society in solving problems of educational services, to give subjects of educational relations more rights and freedoms in choosing different types of educational institutions, content, forms and methods in educational process. The necessity of further improvement of the legal framework in the field of education is substantiated.

Key words: *education management, education system, public education management, management relations, educational environment.*